

Je li latinski mrtav?

Autor: Ante Pavelić¹

Emitirano: 22. travnja 2024. godine
na Trećem programu Hrvatskoga radija

Odabrao: Matija Štahan; Urednica: Nevenka Dujmović

Važnim činiteljima svekolike povijesti, koji su svojedobno predstavljali neupitnu društvenu konstantu, suvremenost katkada beskrupulozno pridijeva grube ili neutemeljene izraze. Ogladni primjer prepoznatljiv je i u latinskome jeziku te izreci koja suptilno izruguje smislenost njegove današnje prisutnosti. Ona glasi: „Latinski jezik je mrtav.“ Ono što najviše pridonosi tomu da ga se može nazvati mrtvim jest da latinski jezik danas nema izvornih govornika. Suprotno tomu, teško će se naći protivnik njegove civilizacijske važnosti i dugotrajne prisutnosti, kako u hrvatskom tako i europskom, čak i u svjetskom jezično-kulturnome usudu. Dapače, njegova je važnost neusporediva s bilo kojim drugim jezikom, s obzirom na to da se kroz drevnost istoga zrcali nepregledna antička kultura te impozantna civilizacija koja još uvijek pruža nadahnuće pojedincima, narodima, civilizacijama.

Razmišljamo li o povijesnoj dimenziji i vremenu kada je latinski bio službeni i izvorni jezik naroda minule rimske civilizacije, pojednostavljeno ćemo zaključiti da je svoje najživlje godine ostvarivao upravo tada, a sve što je došlo nakon zapravo je bila smrt ili grčevito preživljavanje. Činjenici da će se pridijevanje smrti nastavljati ne smijemo pridodati i nerazjašnjene okolnosti vezane uz taj događaj te ih ostaviti raznim, najčešće površnim, interpretacijama. Suprotno tomu, neophodno je ispitati je li jezik mrtav, ili je jezik ipak ostao živ. Cjelokupnoj forenzici pridonijet

¹ doktorand Fakulteta hrvatskih studija, Zagreb, pavelicante@gmail.com

će odgovor na pitanje koje ćemo ponuditi u nastavku, a ono glasi: „Kakav je život imao latinski?“.

Za promišljanje važnosti latinskoga jezika, moramo se vratiti na uvodno istaknutu činjenicu, odnosno onu koja ga djelomično diskreditira, nazivajući ga mrtvim jezikom. Možda se čini bespotrebno ponovno isticati izreku koja nema strogo znanstvenu podlogu, nego jednostavno, metaforičko promišljanje o usudu jezika koji današnjem čovjeku više ne jamči živo materinstvo – no zapravo je suprotno. Njezinim djelomičnim prihvaćanjem naglašavamo važnost latinskoga i otvaramo prostor dubljoj analizi logike njegova postojanja, koja je oprečna logici standardiziranih suvremenih jezika, s kojima latinski dijeli sve i ništa.

Njihove dodirne točke prepoznatljive su u tome što je latinski jezik izravni predak današnjih romanskih jezika te oslonac standardiziranim latinizmima ostalih, najčešće indoeuropskih, jezika. U tomu se ogleda i njegova konstitutivna prisutnost kao prajezika u većini struka i znanstvenih disciplina poput medicine, botanike, prava, filozofije, historiografije i drugih. Ovakvu bismo analogiju mogli primijeniti i na grčki jezik, kao i na svaki drugi koji je nekom vrstom političke, kulturne ili znanstvene dominacije utjecao na afirmiranje globalno važnih pojmova, no posebnost latinskoga prepoznaje se u nepreglednom obzoru njegove ostvarenosti koja nadilazi sve dosadašnje jezike.

Druga dodirna točka latinskoga i ostalih suvremenih jezika jest ona koja će nam istodobno poslužiti uočavanju razlikovnih odrednica. Ona je prepoznatljiva u činjenici da je latinski, baš poput velikih i rasprostranjenih suvremenih jezika, svojedobno bio službeni jezik heterogene političke tvorevine – staroga Rima. Iako se njegova prisutnost čvrsto ukorijenila u institucionalnim domenama

potonjih razdoblja, predvođenih Crkvom, ovomu ćemo se morati vratiti u nastavku te najprije istaknuti nekoliko važnih premisa.

Prvu premisu nazovimo „etnička prošaranost“ – ona svjedoči da je latinski, baš kao i ostali jezici, doživljavao svoje geografske uspone i padove koji su ovisili o migracijama i brojnosti tečnih govornika na određenome području. Drugu nazovimo „upliv tuđica“ – ona se ogleđa u utjecaju nelatinskih riječi posredstvom spomenute „etničke prošaranosti“, kao i dodirivanjem sa susjednim kulturama i civilizacijama. Treću nazovimo „razgradnja za izgradnju“ koja obuhvaća ostale dijalektalne metamorfoze koje su rezultirale vulgarnim latinskim, kao plodnim tлом za razvijanje ostalih romanskih jezika, od kojih nekima svjedočimo i danas.

Dok su prva i druga premissa, odnosno „etnička prošaranost“ i „upliv tuđica“ prepoznatljive u razvoju gotovo svakoga jezika, ona treća, „razgradnja za izgradnju“, ograničena je činjenicom da nijedan europski jezik, neovisno o razdoblju, nema jednako snažnu očinsku ulogu i dugotrajnu književnu i institucionalnu prisutnost kao što ju ima latinski za sve romanske, ali i gotovo sve ostale europske jezike. Dodatna potkrjepa ovoj tezi može biti i činjenica obrazovne sveprisutnosti latinskoga jezika u zemljama indoeuropske jezične provenijencije širom svijeta. Poput Hrvatske, koja svoju latinističku tradiciju, obrazovanje i kulturu naslanja na europsku, a gdje je latinski sveprisutan u velikoj većini četverogodišnjih srednjih škola, uz poseban naglasak na osnovne i srednje škole klasičnih usmjerenja koje svoju obrazovnu posebnost temelje upravo na pojačanom učenju latinskoga (dakako i grčkoga).

Naravno, ovo su samo neki od razloga kojima se može opravdati neophodnost maratonske obrazovne prisutnosti latinskoga jezika. No ključni činitelji ovakvoga akademskoga autoriteta pronalaze se

u šarolikoj i neizvjesnoj povijesti Europe koju je velikim dijelom oblikovalo dvotisućljetno njegovanje latinske jezične pismenosti: književno, znanstveno, diplomatski, pravno.

Istina je da je propast Rimskoga Carstva prouzročila smrt jezičnoga materinstva, no latinski je preživio još nepunih šesnaest stoljeća. Ključnu ulogu u ovome prijelaznom razdoblju velikim dijelom odigrala je Katolička Crkva, ukalupivši ga prema vlastitim institucionalnim te znanstvenim potrebama u području prava, filozofije i teologije. Pojmovnim, stilističkim, sintaktičkim i ostalim gramatičkim metamorfozama, takav je jezik proizveo djelomično odvajanje od standardizirane klasične matrice, napose nakon višestoljetnoga propadanja i konačnoga rasapa Rimskoga Carstva. Ipak, ono što se usporedno razvijalo s crkvenim oblikom očuvanja i tako pridonijelo sjećanju na izvore živoga latinskoga jezika, najezda je „pasivnoga jezičnoga očuvanja“, odnosno prepisivačkoga redovništva zapadnoga kršćanstva. Najčešće ne poznajući materiju onoga što su prepisivali, zapadni su redovnici skladištili raskomadane ostatke minule civilizacije i time omogućili trenutak stoljećima iščekivanoga upoznavanja antičke misli i uskrснуća klasičnoga latinитета.

Kako ne bismo nepravedno preskočili važna stoljeća zapadne povijesti, ali i iščekivanja latinske jezične renesanse, treba podsjetiti na način kršćanskoga upliva u društveno-političke okvire Rimskoga Carstva. Uostalom, zašto je marginalna i progonjena vjerska skupina u prvim stoljećima poslije Krista postala inkorporirana u vjerski panteon Milanskim ediktom 313. te u konačnici državotvorno usidrena Solunskim ediktom 380.? Razumijevanju će nam poslužiti primjer velikoga engleskoga intelektualca, obraćenoga katolika, Gilberta Keitha Chestertona koji u svojem kapitalnomu djelu *Vječni čovjek* otvara mogućnost razumijevanja

sinkronizacije kršćanstva i drevnoga Rima posredstvom metafizičkoga potencijala rimske uljudbe.

Naime, latinski je jezik svoje pojmovne kapacitete i geografsku rasprostranjenost suobličio s kršćanskom intelektualnom zbiljom te je kao civilizacijska premosnica omogućio duhovno dodirivanje arhaične predantičke misli i književnosti, izravno pismene, a neizravno usmene. Time je, pak, omogućeno daljnje širenje jezičnoga obzora i razvoj književnosti unutar kompleksnoga i šarolikoga društveno-političkoga usuda na širokom mediteranskom području.

Uzmimo primjer svima dobro poznatoga Plauta, vjerojatno najvažnijega komediografa uopće te jedne od najvažnijih književnih figura rimskoga svijeta. Živio je u vremenu prijelaza iz 3. u 2. stoljeće prije Krista. Svojim je prerađivačkim pristupom grčkim komedijama ponudio nakalemljenu književnu stvarnost i tako pridonio povijesnome oblikovanju rimske književnosti. Dakle, obrascem nesputanoga prihvaćanja onoga što je izvorno pripadalo drugome narodu ili civilizaciji, u ovome slučaju Grcima, oprimjerio je poznatu Horacijevu izreku: *Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio*.²

Ovo kulturno kalemljenje ili odraz grčke misli, koji seže i dalje od Plautovih komedija, u velikoj se mjeri suobličio s latinskim svijetom još posredstvom Plautova nešto starijega suvremenika, Livija Andronika, i njegovim latinskim prepjevom *Odiseje*. Filološkim promišljanjima ostavljamo zdvajanja nad kvantitetom Plautove originalnosti, funkcionalnosti Andronikovih prijevoda i – ako se može tako reći – kvalitetom latinskoga jezika obojice. Ovdje naglašavamo očuvanost milenijskih fabula, čija je pripovjedačka snaga utjecala na neprekinutu nadogradnju široke europske kulture i civilizacije.

2 „Osvojena Grčka divljug je pobjednika osvojila i unijela umjetnost u divlji Lacij” – Hor. *Epist.* II, 1, 156–157.

Korijene tomu može se tražiti u isprepletenosti kulturno-jezičnoga animoziteta – najčešće od Rimljana prema Grcima – sa savjesnim priznanjem zajedničkih dodirnih točaka. Ove se točke nalaze u žarištu gotovo svakoga literarnoga formiranja, društvenoga i civilizacijskoga sazrijevanja, a usmjerene su na središnja pitanja čovjeka, njegova smisla i postojanja. Tuga, patnja, ljepota, radost, dakle život sa svim svojim datostima, uključujući i smrt, pitanja su koja pridonose promišljenome oplemenjivanju čovjeka i zajednice u kojoj djeluje.

Unatoč animozitetu, napose Rima prema Grčkoj, razborita želja za očuvanjem visokih i već oblikovanih kulturnih standarda izabirala je daljnje srastanje i oblikovanje cjelokupnoga društva i zahvalnoga mu kulturnoga zrcala. U svemu tomu živio je latinski, dišući oboma plućnim krilima, onim pučkim, odnosno vulgarnim, i onim uzvišenijim, odnosno stvaralačkim krilom, u kojemu pronalazimo izvore za proučavanje i poučavanje ovoga jezika, a to su „pisana slova“. Jer, upravo su „slova“, u latinskoj inačici *litterae*, ono čemu pridajemo pojmovnu istobitnost hrvatske riječi književnost, koja objedinjuje raznovrsne teme i žanrove ionako razasute i uvelike neočuvane rimske književnosti.

Kao što Plauta možemo smjestiti u najranija razdoblja afirmacije rimske književnosti, koje se ujedno naziva i arhajsko, također možemo pratiti razvoj iste. Nastavimo li ustaljenim kategoriziranjem rimske književnosti, nakon arhajskog, kulminaciju klasične latinštine možemo pratiti u onome zlatnome vijeku i prijelaznome razdoblju iz republike u carstvo te postupnu dekadenciju srebrnoga vijeka i konačni literarni muk njegovim raspadanjem. S jedne strane ovaj je rasap pridonio jezičnim i geografskim metamorfozama, s druge, pak, konačnoj crkvenoj prenamjeni i specifičnoj inkubaciji jezične službenosti.

Dok smo prethodna promišljanja posvetili uvodnim razdobljima i srastanju rimske književnosti s prethodnima, kao i razdobljima propadanja te postpropadanja iliti „pasivnoga jezičnoga očuvanja“, dotaknimo se i najvažnijega razdoblja rimske književnosti, onoga koje nazivamo zlatnim vijekom. Naime, ovim nazivom sadržajno i stilski nazivamo najplodnije razdoblje rimske književnosti koje obuhvaća sva ona imena koja i danas zauzimaju najvažnije mjesto u obrazovnome kurikulumu latinskoga jezika. Vergilije, Cezar, Horacije, Katul, Ovidije te uz druge, glasoviti govornik i otac domovine, Marko Tulije Ciceron. Jer, svojim su žanrovski raznovrsnim stvaralaštvom pospješili literarnu samodostatnost svega napisanoga koja se ogleda u kvantiteti i kvaliteti.

Iako je uvijek ovisna o dijakronijskome jazu i očuvanosti izvornikâ, kvantiteta je načelno mjerljiva zbrajanjem poznate i objavljene, odnosno spekulacijom neobjavljene i izgubljene materije. Iako bi za opravdanje kvalitete bile potrebne nebrojene stranice, ovome promišljanju dovoljno je naglasiti ono zbog čega i danas možemo raspravljati o besmrtnosti latinskoga jezika. A to je da većina latinskih autora kojima suvremeno obrazovanje posvećuje pozornost zapravo čini isti onaj fundus na kojemu se gradila spisateljska i čitalačka kultura vremena koje je pokazivalo zrelost povratku „k izvorima“ (*ad fontes*) i spremnost za produžavanje vijeka autonomnoj latinističkoj književnosti. A to je, dakako, razdoblje humanizma i renesanse.

Lako bi bilo osuditi pretencioznim svaki pokušaj oživljavanja latinštine, ustvrđujući pritom da je nemoguće dosegnuti ili se približiti jezičnomu idealu već davno minule latinske antike. K tomu, nedostižnost filološkoga konstrukta ovoga – uvjetno rečeno „mrtvoga jezika“ – mogla bi se pravdati ukazivanjima na isprazno oponašanje favoriziranih autora ili samo uzvišenijih stilova. Dodatan

argument nemogućnosti približavanja idealu autonomnoga latini-
stičkoga djelovanja, kao svojevrsnom nastavku antike, mogao bi se
tražiti i u tome da je razumijevanje minulih vremenâ uvijek ograni-
čeno aktualnim vremenom i životnim prostorom.

Istina, nemoguće je vratiti vrijeme i posve ga pretočiti u ovdje
i sada, jer bi ovakvi pokušaji, više od želje za stvarnim opleme-
njivanjem starinom, poprimili oblik ispraznoga natražnjaštva. No,
istinski primjer oplemenjivanja starinom možemo pronaći u naj-
većem među svim pokretnim kotačićima, Francescu Petrarci. Pe-
trarca je, kao općeprihvaćeni otac humanizma, tražeći odgovore na
ključna pitanja svojega života, izrastao u tražitelja zaboravljenoga
i minuloga svijeta antike, dočim je vlastito stvaralaštvo obgrlio ja-
snim kršćanskim vrijednostima. Autor koji je u hrvatskim krugov-
vima – nažalost! – gotovo isključivo poznat kao književnik na na-
rodnome jeziku, zbirke pjesama *Kanconijer*. No gledamo li njegov
stvaralački identitet u cjelini, daleko je važniji dio svojega opusa
ostvario na latinskome jeziku.

Petrarcina su otkrića pojedinih zaboravljenih rukopisa rim-
skoga svijeta, a napose vlastita latinska djela prožeta kršćanskim
sokratizmom, odraz reflektivnoga propitkivanja iskustava vlasti-
toga života i svojevrsnoga suživota s antičkom misli i autorima.
Petrarcin je cjelokupni rad svjedočanstvo da poznavanje latinskoga
jezika ne uključuje samo mogućnost razumijevanja pojedinoga
teksta pisanoga na latinskome jeziku, nego pronađenu i već pozna-
tu korespondenciju, ali ponajviše i literarnu autonomiju, odnosno
umijeće pisane komunikacije. Njegova je kršćanstvom nadahnuta
misao dodatno prožeta iskustvom minuloga vremena antike, čiji
mu bogati pojmovni okviri i antropološki temelji pružaju oslonac
promišljanju i artikulaciji vlastitih stavova, koja u središte stavlja-
ju čovjeka.

Ovaj veliki humanist, kao uzoriti istražitelj i obnovitelj klasičnoga latiniteta, predstavljao je inspiraciju i primjer širokoj europskoj inteligenciji te rastućemu obrazovnomu idealu humanističkih škola. Glasoviti filozof Ernst Cassirer u svojoj knjizi *Pojedinac i kozmos u renesansnoj filozofiji* naglašava da je ovome razdoblju, ponajprije Petrarčinim doprinosom, udahnuta zaboravljena riječ antičkoga čovjeka, koja je daljnje svoje oblikovanje nastavila ostvarivati jezično i misaono u nekom novom kulturološkom kozmosu. Takav se kozmos odrazio na sve krajeve ponajvećma katoličke Europe dajući oslonac daljnjemu obrazovnomu, umjetničkomu, znanstvenomu, jezičnomu i dakako civilizacijskomu razvoju cjelokupnoga intelektualnoga obzora.

Književni i obrazovni humanistički etos najprije se manjim krugovima prelijevao na pojedince sazrijevajući i oživljujući zaboravljene potencijale latinskoga slova. Takvim je nakalemljivanjem na antiku, okrenutim najčešće egzistencijalnim pitanjima, postignuta svojevrsna zamrznutost pojmovno-tematskih osnova, u velikoj mjeri lišenih bilo kakve potrebe za tuđicama ili novotarijama. Shodno tomu, na žanrovski jasnim oblicima, čvrstim jezičnim temeljima, protkanima otkrivanjem, ponovnim iščitavanjem i promišljanjem, nastavila se razvijati cjelokupna europska kulturno-obrazovna zbilja.

Utisnutost antičke književne kulture i zahvalne latinske jezične strukture vidljiva je usporednim promatranjem geografski i kronološki odvojenih razdoblja. Pojasnimo. Izrastajući iz sjeverne Italije, korišten za opća, ali i pojedinačna pitanja svakoga drugoga podneblja, latinski je humanizam prožeo cijelu Europu postajući emulgator geografski razjedinjenih i u ono vrijeme izrazito udaljenih područja. Specifičnost ovakve razjedinjene ujedinjenosti dovoljno je potražiti u jako bliskome primjeru i osobi oca hrvat-

ske književnosti Marku Maruliću koji je svojim književnim doprinosom, žanrovski, ali i tematski oprimjerio gotovo svaki navedeni element.

Stilski gledano, latinski na kojemu je Marulić napisao većinu svojih djela obiluje učenom jednostavnošću izričaja, biranim riječima i skladnim sintagmama. Čovjek, njegovo poslanje i smisao života, osim što su opća mjesta cjelokupne Marulićeve latinske književnosti, usto su i tema prožeta kršćanskim nadahnućem. S druge strane, ona pojedinačna mjesta, kao specifikum cjelokupnoga hrvatskoga latinитета, nedvojbeno možemo tražiti u onome što korelira s gotovo svakim segmentom Marulićeva općega stvaralaštva, a prepoznatljivo je u antiturskoj književnosti i njezinim žanrovski raznovrsnim budnicama.

Marulić je preminuo 1524., nekoliko godina prije Erazma Roterdamskoga, cijenjenoga humanista s kojim ga je osim humanističkoga etosa povezivalo i uzajamno čitanje vlastitih djela, ali i veliko poštovanje prema najrječitijemu obnovitelju klasičnoga latinитета, kako su obojica nazivali Petrarcu. Ipak, njihovom smrću nije prestala djelovati obnovljena latinistička književnost širom Europe. Latinski je proživljavao estetske uplive različitih književno-povijesnih razdoblja, prateći postupni razvoj i emancipaciju suvremenih europskih jezika. Njihovim cjelokupnim rastom i konačnim sazrijevanjem posljednja su dva stoljeća najprije započela zanemarivati intenzivno latinističko stvaralaštvo, potom i institucionalnu uporabu, smjerajući ka konačnomu zaboravu i obrazovnome iskorjenjivanju potencijalno sposobnih čitatelja izvornih tekstova.

Nekoć jezik humanističkoga zaokreta koji je doveo do legitimacije civilizacijskih temelja s uporištem u antici, danas je ostavljen akademskoj nuždi i materijalističkim okvirima obrazovnoga usu-

da, nesklonoga humanistici. Latinski nije bio samo svojedobna i nužna *lingua franca*, nego spojnica prema minulim i zaboravljenim civilizacijama: duhovno, ćudoredno, a ponajviše pojmovno-jezićno. U tim okvirima pružio je nadahnuće kroz kvantitetu i kvalitetu svoje ostvarenosti da poput vječnoga i postojanoga žiga neprestano svjedoči svoju mladost, neoskvrnjenost i snagu u svim sferama humanoga. Stoga se njegova vječna mladost, kao predvodnika cjelokupnoga klasićnoga obrazovanja i kulture, ne može probuditi nekim novim pedagoškim modelima ili prenaplašenim korelacijama s još ponekim predmetom humanistike. Oni poput jeftine i goropadne šminke ukrašavaju oćiglednoga mrtvaca, ili i gore od toga, zastrašujuće uznemiruju umirućega, koji na smrtnoj postelji vlastitoga smisla pokušava pronaći vlastiti mir.

Naprotiv, budućnost latinskoga jezika nastaviti će se održavati intrinzićno, posredstvom entuzijastićnih pojedinaca i skupina koji u njemu neće traćiti materijalno, nego ponajprije duhovno i intelektualno dobro. Njihov će entuzijazam biti promocija smislenosti latinskoga *per se* koja će buditi sjećanje na pitke izvore zapadne civilizacije, koji svoje potencijale uvijek mogu ostvariti dolaskom nekoga novoga Petrarce, Erazma ili Marulića. Odnosno, onoga koji će svojim promišljanjem o krizi vremena u kojemu se nalazi nastaviti razgovarati s pismenim predcima traćeći stare odgovore na neka nova pitanja.